

VERSÉLET

Boris A. Novak költészete

DENIS PONIŽ

A műbíráló feladata, hogy lehetőleg eltekintsen a melléktestől és magát a műalkotást tisztán önmagáért olvassa el.

S. Kosovel: O kriteriju in kritiki

Ebben az esszében Boris A. Novak *Stihožitje* (Državna založba Slovenije, 1977) című költeménygyűjteményének néhány jellegzetességét igyekszünk bemutatni. A kötet a kritikusok véleménye szerint rendkívül érdekes költői alkotás. Természetesen nem azért hivatkozunk a kritikára, hogy valamiképpen megindokoljuk választásunkat és szándékunkat, hogy tanulmányt írjunk egy poéta költészetéről, aki csak most indult el költészete útján. De azért választottuk mottóul Srečko Kosovel gondolatát (ez az írása valószínűleg 1924 táján született), amelyben a költő egyértelműen meghatározott függetlenséget és jogot követel a kritika számára, hogy megvilágíthassa azokat a műveket, amelyeket el akar olvasni és amelyekről a maga nyelvén kíván szólni. Ezzel egyszersmind Novak verseskötetének alapvető vonatkozásához kapcsolódunk: nyitóságához, hogy párbeszédet folytasson az olvasóval, hogy ezt a dialógust az első verstől az utolsóig fönntartsa, egyben pedig a költői eszközök bizonyos dedukcióját végezze el a költészet szerkezetében. A versgyűjtemény építménye ugyanis kifejezetten egyenes vonalú: kezdetén négy-soros szakaszokból álló hosszú versek sorakoznak (amelyek — amint látni fogjuk — gyakran támaszkodnak Milan Jesih költészetére), a végén pedig rövid, három- és négy-soros versekkel találkozunk. Úgy tűnik, hogy a költészet eszközei külső, alakbeli összeszűkülésének nemcsak formai, hanem mindenekelőtt jelentésbeli értelme van. A vers részeinek, mondjuk a szakaszoknak, az értelembeli jelentősége Novak versgyűjteményében központi formai elv. Megkülönböztetésül Jesih költészetétől (például: Kobalt, 1976), amely főként a metafora lineáris fejlődését és a benne foglalt jelentésbeli hatást ismeri, az egy irányba vezető és fokozódó esztétikai információt, Novak költészete a jelentéssel való játsza-

dozáson alapszik: így változik a „tíhožitje stíhožitjé”, a csendélet verséletté. A dolgok mint a költészet tárgyai, mint a szemantikai és esztétikai információ kétszeres hordozói, csak akkor és azért jelennek meg, hogy rámutathassanak az új dolgokra, amelyek másvalaminek a lényegét jelentik: a jelentésbeli hatás mint valamennyi részlet rezultánsa, mint megbeszélte esztétikai intenzitás nem más, mint a „nyelv iránti szomjúság”, tehát olyan valami, amit nem lehet túlhaladni és áttekinteni. *A nyelv iránti szomjúság*: megkülönböztetésül attól a nemzedéktől, amely Salamon hatása alatt kezdett verseket írni, illetve azért, hogy szembehelyezkedjen költészetével, s amely tudatosan tagadta a költői nyelv jelentésbeli arányainak bármiféle korlátozását, Novak költészete implicite elismeri, hogy az utolsó átalakulás, az utolsó (metaforikus) változás mindig a költői nyelvezet végességének és utolérhetetlenségének föllismerése, ezután már faragatlanság, letérés, égető szomjúság következik. Ezt a fordulatot, amelyet az említett vers csak jelez, más költemények viszont teljesen megmagyaráznak, mind az öt strófa kezdetéből egy összevont megállapításba tömöríthetjük: a költemény nem az egész világ, nem muzsika, nem tükör, nem dal — értelem. A versek fejezik ki az eltávolodást a költészet hagyományos értelmezésétől (a költemény a világ, az élet, a világ és az élet tükre), egyben azonban az eltávolodást a reiszitikus költészettől is (a költészet fény és zene, játék, kötetlenség és meghatározatlanság). És az esztétikai információ mellett ismét szemantikai közlés következik: a költészet nyelve olyasvalami, aminek jelentést, értelmet kell tartalmaznia, de nem hoz megbékélést (amit a hagyományos költészet valósított meg történelmi, nemzeti, eszkatológiai, erotikus és indulatos érzelmi vízióban), ehelyett „szomjúságot” okoz s kiközösítést a diszharmonióba. A hagyományokról nem lehet lemondani; a szándék, hogy szakítsunk a történelmileg meghatározott metafizikával, rejtett kelepccét tartalmaz, amelyekbe a szlovén költészet mindig belesett: Levstik, Murn, Župančič, a Vodnik fivérek, Kocbek, Bor, Menart, ezért hát Boris Novaknak is meg kell állapítania, hogy „a vers az, ami nem vers”, nem tükrözése, másolása, transzformálása a valóságnak; nincsen már olyan erőteljes költészet, amely szemben állhatna az étellel és felszűrcsölhetné legtartalmasabb nedveit: nemzetszeretétét, etnikumát, történelmiségét, forradalmiságát, szépségét — és a felsoroltak egymástól való függőségét. A vers csak ezért lehet „a nyelv születése”, a föltáratlan fölfedezése, a titok megvilágítása. Nem foglalkoznánk ilyen részletességgel a szóban forgó verssel, ha nem lennénk azon a véleményen, hogy éppen ez rejt magában Novak költészetének magyarázatát.

A költő a *Stíhožitje* című verseskötet közepén táján, a 11. oldalon levő versben, egyértelműen hangsúlyozza a különbséget a két szó: tíhožitje és stíhožitje — csendélet és versélet között, s ezzel együtt a költői szó önálló életét, így tehát két problémával kerülünk szembe: hogyan

eltávolodni a költői nyelv segítségével a hagyományos verseléstől, és hogyan véget vetni a „nyelvi-szomjúságnak”, továbbá: eljutunk annak fölismeréséig, hogy a szójáték, a nyelvvel való játszadozás végleges valami, és hogy a véglegesség peremén csalódás vagy még ennél is rosszabb vár ránk, választút, amelynek egyik ösvénye a nyelviséghez (a költészethez, a külön metaforikus nyelvvezethez) vezet, a másik pedig a nyelvenkívüliség világába és ennek minden vonatkozásához vezet. Ez kulcsfontosságú kérdése nemcsak Boris Novak verseskötetének, hanem az egész induló költőnemzedéknek: mitévők legyenek a hagyománnyal, csatlakozzanak-e hozzá, merüljenek-e el benne, ami — természetesen — a szlovén költészet bizonyos őstípusú helyzeteinek folytatását jelentené, vagy szakítsanak a tradícióval, de használják fel teljes instrumentáriumát, persze más előjellel. Véleményem szerint Novak költészete még egy megoldást kínál, egyelőre ugyan még fejletlent, tehát véglegesen kialakított metodológia nélkül, mégis azzal a világos elképzeléssel, hogyan lehet bekapcsolódni a már-már elvesztett szubjektivitást, az ént, azt, ami részünk, összefügg velünk úgy, hogy megfigyelhetjük, felmérhetjük és kiegészíthetjük. El kell gondolkozni az alábbi két töredék fölött:

Hogyan vájja a víz a követ!
hát a kagyló? a mélység zára! az érintés a bőr kézírása!
lám, a betű kifelé mutat, szembeszáll a csenddel!
s milyen az ész? milyenek a formák?

Ha fogy a nappal, minden fényét a versnek adja:
betűk raja az erdei tisztás sötétjének tintájától részeg.
Távoli szóhalmok közt az emlékek dagálya
és századok mérlegén az álom súlya: hajnali réve a dolgoknak.

Figyelmünket az első verstöredékben természetesen mindenekelőtt „a betű kifelé mutat” szavakkal megfogalmazott gondolat köti le. Egészen új kifejezésmód, ez, főleg ha meggondoljuk, hogy a Salamon utáni generáció teljesen a feje tetejére állította a verstant, úgyhogy Svetina legkésőbbi írásaiban a dolgokat kizárólag aszerint mérlegeli, mennyire vannak összhangban a szavakkal, sőt: a dolgok csak annyiban és úgy léteznek, amennyiben a szavak tartalmazzák őket, értéküket a szavak állapítják meg. Ez esetben Boris Novak költészetében a betűk újra értelmet sugároznak, az értelem pedig nem más, mint költemény. S most már természetesen levonhatjuk a következőt: a költemény — ha értelme, művészi mondanivalója van — jelentésbeli és esztétikai tett, amennyiben tudatában van kisugárzásának s annak, hogy átlépi annak a területnek a határát, amelyet csupán jellegzetessége vesz körül, kilép a kizárólag a költő számára meghatározott és meghatározó eszményi világból. „A betű kifelé mutat”, ki a térbe, ki a nyelvből (azonban még nem

a tárgyak, érzelmek, érzékelések, helyzetek, dolgok világából is), egyelőre még csak az ellentét, a kettőség, a csenddel való szembeszállás fokozatán áll, tehát nem teljesen produktív, sem pedig véglegesen meghatározott poézis; „betűk raja a sötétség tintájától részeg” — fordulat áll be, megtörténik az első kísérlet, próbálkozás, hogy szabadulni tudjon mindkét helyzetből: a hagyományosból és a šalamuniból. Boris Novak költészetét tehát pillanatnyilag, ideiglenesen a kettőség feltárásának mondhatjuk, ebben van az alapja, vagy ahogyan a költő könyve mottójában mondja: „Minden lénynek megvan a maga hallgatása. / Csak a csend van egyedül.” De mert tudjuk, hogy a hallgatásnak a nyelv kontextusában, mondanivalójában, valamint a szépirodalomban kettős jelentés-szerepe is lehet, jelzi, hogy közel már a befejezés, a következtetés, a megtett út vége (ez utóbbi Boris Novak esetében elesik, mert a költő csak most indult el költészetének útján), de jelenthet egy bizonyos (művészi és esztétikai zavart is azon meddő modellek felismerése körül, amelyeket a költészet mint az esztétikai folyamat része a tengely szinkroniájában és diakroniájában már ismer, fölhasznál, egyszersmind kihasznál és elkoptat. Így aztán meg is értjük a könyv utolsó versének befejező sorait: „az álomár árnyéka lenni, némának, akár a hó”. Az álom árnyéka lenni, más szóval: kétszeresen is eltávolodni a valóságtól, az adottságoktól, a dolgok és tárgyak világától, nemcsak azt jelenti, hogy új világot építünk, hanem azt is, hogy tudjuk, ennek a nyelvnek hatalma van, hogy más nyelvvvel, „meta-nyelvvvel” is megértesse magát. Milyen jelentősége van ezen ismeretek fényében a bevezetőben említett és a versgyűjtemény formai rendszerére vonatkozó megállapításnak, mely szerint a kötet pazar, mennyiségileg és minőségileg is bonyolult szavakkal kezdődik és egyszerű, töredékes, reminiscenciás és aforisztikus morzsákkal végződik? Úgy érzem, hogy ezt a formai kérdést (amely persze csak szó szerint és nem lényegében formai) egybe kell kapcsolnunk a modell meddősége körül keletkezett zavarra vonatkozó kérdéssel illetve megállapítással. Vonatkozik ez mindenekelőtt a Šalamun utáni nemzedékre, mivel azonban a hagyományok iránti viszony már kezdetében (Straniša, Kovič) is túlhaladja ennek az írásnak a kereteit, csak mellékesen emlékezhetünk meg róla. Boris Novak a sokat emlegetett zavart, helyesebben a létező modellek fölülmúlhatatlanságára, esztétikai pótolhatatlanságára vonatkozó ismereteit költészetének eszközeivel világította meg; rámutatott határ- és közepes értékeire — kezdve a remek, szerkezetileg és nyelvileg bonyolult, sokrétű kifejezésektől (igen jelentősek több fokozatú szójátékai is) az áttetsző, világos, atomjaikra bontott részletekig. Ismételten beigazolóódik az az alapvető gondolatunk, hogy olyan költészet ez, amely erőteljesen, tudással keresi kifejezőmódját, saját képét valahol a nyelvi játék tisztasága, átlátszósága, egyszersmind kötelessége és homálya közt, a világ szilárdságában és megváltoztathatatlan-
ságában:

A kép fehér udvarán kút, kőben rejlő éjszaka,
 semmibe néző ablak, emlékek lehelete;
 csak a vödör nyelvén szól, a vers nyelvén hallgat:

a víz, egyszerű és megfélemezhetetlen, a folyékony tükör
 zenéjévé nő, elmerül benne a hold violinkulcsa
 és az átkozott lányok arca.

Bennünket elsősorban az első versszak érdekel, amelyben a dolgok mindig a valóság „másik képében” állnak: *a kép kútja, a kőben rejlő éjszaka, a semmibe néző ablak, az emlékek lehelete, a vödör nyelve* és ezt követőleg ismét új kép: *a vers nyelve*.

A központi kérdés továbbra is az arányos nyelv, a mértéktartó múltba fordulás, a még csak keletkezében levő önelvű költészet kérdése marad. Boris Novak költészete tehát még nem merészeli „kimondani” mindazt, amit már kezdettől fogva implicite tartalmaz: azt, hogy más a nyelvvezete, hogy más akar lenni, hogy a világot a maga költészetével összhangban értelmezi, a maga történelmi kiindulópontjai szerint — ennek a költészetnek a nyelve nem is történelmi (a hagyományok, mítoszok őrzése értelmében), nem is játékos (a kötelességnélküliség, határozatlanság, a magán- és mássalhangzókkal való céltalan játszadozás értelmében). Ennek a költészetnek a világa kitarulkozik — erről tanúskodik a cím is, amely élő, életes, cselekvő helyzetbe állítja a szavakat: a versek élete, a szavak élete sors és alap, a költői világ alapköve. Hová, mivé fejlődik ez az alap, hogyan radikalizálódik, hogyan halad túl a termékeny kutatás szakaszán — ebben a tanulmányban lehetetlen egyértelműen kimondani. Befejezésül csak annyit jegyezhetünk fel, hogy az út, amelyen a költő verseskötetével elindult, sokat ígérő, persze ha az ígéret alatt nem csupán bizonyos problémacsoportok mennyiségbeli fejlődését értjük, hanem kvalitatív beépítésüket a logosz és az ethosz világába, mégpedig úgy, hogy ez a világ világosabb, érthetőbb legyen, hogy alapjai új, előre nem látható világitásban jelenjenek meg. Úgy tűnik, hogy Boris A. Novak költészete meg tudja ezt valósítani.

BODRITS István fordítása